

Methodieken en werkvormen

Begeleiden jeugdleden –

Theorie Kinderen met een beperking of met afwijkend gedrag

Maker: Scouting Nederland, Trainershandleiding (Commissie Trainingen en Vorming)

Datum van productie: 5 maart 2015, aangepast december 2023

Begeleiden jeugdleden – Theorie Kinderen met een beperking of met afwijkend gedrag

Dit is geen officieel document van Scouting Nederland, maar is door Scouting Nederland geselecteerd omdat het een goed voorbeeld is van hoe je zelf met dit onderwerp aan de slag kunt gaan. Hierdoor kan het zijn dat sommige onderdelen van dit document niet geheel overeenkomen met wat Scouting Nederland normaal communiceert.

Begeleiden jeugdleden – Theorie Kinderen met een beperking of met afwijkend gedrag

Kinderen met een beperking of met afwijkend gedrag

Mensen met een beperking worden belemmerd in hun functioneren. De beperking kan ontstaan door een handicap, een stoornis of problemen in de ontwikkeling of meer specifiek een ontwikkelingsgebied. Door de belemmering in het functioneren, vertonen mensen afwijkend gedrag of niet passend gedrag. Afwijkend gedrag of niet passend gedrag wil zeggen: anders dan gebruikelijk is.

De vraag is wie bepaalt wat gebruikelijk is. Bij Scouting betreft het gedrag dat past bij de speltak en de waarden en normen die daar gelden. Waarden en normen die door Scouting Nederland zijn vastgesteld en door de leiding wordt ondersteund en uitgedragen.

Je kunt onderscheid maken tussen aangeboren en niet-aangeboren beperkingen. Niet aangeboren beperkingen kunnen ontstaan door ziekte, een ongeval of een ontwikkelingsachterstand.

Zowel bij aangeboren als niet-aangeboren kun je een verdeling maken wat betreft de beperkingen.

Het gaat dan over de volgende gebieden:

- Lichamelijk gebied: motorisch, zintuiglijk of een beperking met betrekking tot de organen.
- Cognitief gebied: verstandelijke beperkingen in lichte of zware mate, leermoeilijkheden en leerstoornissen.
- Sociaal gebied: vormen van contactstoornissen.
- Meervoudig: er is sprake van een combinatie van meerdere beperkingen.

Elke Scoutinggroep zal in overleg met het bestuur moeten kijken wat mogelijk is als ouders of verzorgers een kind met een beperking aanmelden. Niet alleen het kind met de beperking is dan belangrijk, maar ook de impact die dit kan hebben op de andere jeugdleden van de speltak. Op het moment dat een kind met een beperking opgenomen wordt in een speltak, zal hierover goed gecommuniceerd moeten worden met ouders of verzorgers van een nieuw jeuglid. Bespreek wat de kenmerken van gedrag zijn bij het kind en maak afspraken hoe hiermee om te gaan. Wees alert en zorg dat de activiteiten passen binnen de visie van Scouting en de speltak.

In groepen zijn er regelmatig kinderen met problemen op het gebied van leren, aandacht en gedrag. Leerproblemen hoeven geen probleem te zijn bij de uitvoering van spel- en andere Scoutingactiviteiten. Het kan voorkomen dat een kind niet of moeilijk instructies kan lezen of begrijpen.

Andere kenmerken zijn het niet in kunnen schatten van situaties of onvoldoende probleemoplossend vermogen hebben. Hier kun je rekening mee houden en je kunt gebruik maken van de hulp van de andere groepsleden. Soms kunnen andere kinderen beter, op niveau, iets uitleggen dan de leiding.

Regelmaat en duidelijkheid bieden zekerheid en dat is goed voor het zelfvertrouwen.

Kinderen met een aandachtsstoornis

Kinderen met aandachtsstoornis zijn zeer snel afgeleid. Ze kunnen zich niet of nauwelijks concentreren en horen dikwijls niet wat er gezegd wordt. Alles heeft invloed op hen en kan hen afleiden. Deze kinderen kunnen ook hyperactief zijn, maar dat hoeft niet per se zo te zijn. Is het kind ook hyperactief, dan kan dit een storend effect hebben en invloed hebben op de groep waarin het kind actief is. In dat geval noemen we het storend gedrag. Soms zie je ook impulsief gedrag. Eerst doen en dan pas denken of ongeduldig reageren. De oorzaak is niet altijd duidelijk, maar er is veel informatie over dit onderwerp te vinden, bijvoorbeeld op websites over ADHD of ADD. Voor de begeleiding van deze kinderen is het goed te weten dat zij veel structuur en duidelijke regels nodig hebben en als het kan niet teveel prikkels tegelijkertijd aangeboden moeten krijgen. Wat de pedagogische aanpak betreft, is een positieve benadering effectiever dan steeds de nadruk te leggen op het gedrag dat niet goed gaat. Het impulsieve, ongeremde gedrag leidt vaak tot conflicten. Benadruk waar het kind wel goed in is en moedig het daarin aan. Het gevoel van eigenwaarde moet positief bevestigd worden waardoor het kind meer zelfvertrouwen krijgt. Van de leiding wordt verwacht dat er consequent opgetreden wordt, dat er duidelijke instructies en overzichtelijke taken worden gegeven, ruimte en aandacht wordt geboden aan initiatieven van het kind en vooral tijd wordt besteed aan het aanleren van sociale vaardigheden.

Kinderen met een contactstoornis

Kinderen met een contactstoornis hebben problemen in het leggen van contact en het communiceren. Een contactstoornis kan bij iedereen voorkomen. Het kan bij mensen met een verstandelijke beperking, bij hoogbegaafden maar ook bij ieder van ons in meerdere of mindere mate voorkomen.

Eén van de meest bekende vormen van contactstoornissen, is autisme. De daarop lijkende stoornissen worden aanverwante contactstoornissen genoemd. Autismen wordt gekenmerkt door stoornissen in de intermenselijke communicatie. Het begrijpen en beoordelen van communicatie is ernstig verstoord. De betreffende persoon is sterk in zichzelf gekeerd. Wees voorzichtig met de uitspraak dat iemand autistisch is. Er is ook 'autistiform gedrag', dat wil zeggen dat er 'autistisch' gedrag vertoond wordt, maar dat het complete beeld van het gedrag niet voldoet aan de criteria van autisme. Het is pas autisme wanneer er een relatie- én contactstoornis én taal- én spraakstoornis én weerstand tegen verandering waarneembaar is. Het is dus een heel scala aan problemen dat sámen moet voorkomen.

Omgaan en begeleiden van kinderen met een contactstoornis wordt bepaald door de mate waarin het betreffende kind iets kan leren. Dit is dus altijd maatwerk. Een kind met een contactstoornis vraagt om duidelijke structuur, een duidelijke, eenduidige en consequente aanpak en een gestructureerde en overzichtelijke omgeving. Dit is niet altijd te realiseren binnen Scouting. Wat kan wel? Een vast honk waarin alles zoveel mogelijk op een vaste plaats staat en hangt, waardoor overzicht ontstaat voor het kind. Probeer te achterhalen waar zijn of haar interesses op gericht zijn en sluit aan bij deze interesses. Stimuleer en beloon gewenst en gevraagd gedrag.

Kinderen met gedragsproblemen

Kinderen met gedragsproblemen hebben moeite om zich te gedragen zoals hun omgeving eigenlijk van hen verwacht. De culturele achtergrond en de opvoeding leren het kind hoe het zich aan situaties aan kan passen. Hier kunnen de eerste gedragsproblemen ontstaan. Waar kun je dan aan denken?

Bijvoorbeeld aan het leren omgaan met waarden en normen. Wat vinden wij belangrijk (de waarden) en welke normen (grenzen) hanteren wij? Grenzen zijn heel belangrijk om te leren hoever je kunt en mag gaan. Ieder mens zal grensverleggend gedrag vertonen en test hoe ver de grens verlegd kan en mag worden. Hierin gaan kinderen soms heel ver. Ze onderzoeken daarmee hoe de omgeving reageert. De ouders of de leiding moeten bepalen wat acceptabel is en wanneer de grens bereikt is.

Wees consequent in je reactie. Wat vandaag mag, kun je morgen niet zonder uitleg afkeuren. Als kinderen niet weten waar de grenzen liggen of er niet op aangesproken worden, gaan zij grensoverschrijdend gedrag vertonen en dit kan leiden tot problematisch gedrag. Problematisch gedrag kan gevaarlijk of bedreigend worden voor het kind of zijn omgeving. Probleemgedrag is meestal een vraag om hulp die niet op een andere manier kenbaar gemaakt kan worden. Gedragsproblemen komen in vele vormen voor. Als leidinggevende moet je ook steeds kijken of het gaat om een incidentele vorm van probleemgedrag of dat er sprake is van structurele gedragsproblemen. Bij een incidenteel probleem handel je anders dan bij structureel voorkomende gedragsproblemen. Hieronder staan enkele vormen van gedragsproblemen. Deze gedragsproblemen kunnen voorkomen, maar zijn meer bedoeld om je te laten zien dat er veel vormen zijn. Mocht je hier in de praktijk mee te maken krijgen, zoek dan informatie en bespreek het vooral met ouders, verzorgers en leiding. De beschrijving is hier summier en er wordt alleen een opsomming van de kenmerken gegeven.

Gedragsproblemen hebben de volgende kenmerken:

- Agressief gedrag, waarbij anderen aangevallen worden. Dit kan verbaal of fysiek zijn.
- Destructief gedrag, waarbij moedwillig iets vernield wordt.
- Dwangmatig gedrag, waarbij steeds op dezelfde manier gedrag waarneembaar is, zoals gillen of gooien met voorwerpen.
- Teruggetrokken gedrag dat structureel vertoond wordt. Een kind dat lijfelijk aanwezig is, maar dat zich nooit betrokken voelt of toont.
- Angstig gedrag past bij fasen in de ontwikkeling of gebeurtenissen en is (meestal) van voorbijgaande aard. Kinderen met traumatische ervaringen laten een andere vorm van angst zien die verbonden is aan een ingrijpende situaties. Zorg ervoor hiervan op de hoogte te zijn, zodat je op de juiste manier kunt reageren.
- Faalangst is een sterke onzekerheid bij het leveren van prestaties of het uitvoeren van opdrachten, waardoor angst ontstaat.
- Regressief gedrag is gedrag dat niet past bij de ontwikkelingsfase. Het kind vertoont ineens kinderachtig gedrag, het vervalt in gedrag waar het al overheen was. De oorzaak is te vinden in concrete angst, ziekte of in een verlieservaring.
- Oneerlijk gedrag kan gedrag zijn waarbij fantasie en werkelijkheid niet te onderscheiden zijn; waarbij de werkelijkheid verdrongen wordt. Een andere vorm is stiekem gedrag met als doel een ander in een kwaad daglicht te stellen of schade te berokkenen. Dit gedrag kan zelfs leiden tot crimineel gedrag.
- Automutilatie betreft gedrag waarbij het kind zichzelf moedwillig pijn doet, zoals zichzelf bijten of krabben of bezig zijn met ernstige vormen van verminking.
- Pesten is gedrag waarbij een slachtoffer wordt gezocht dat steeds het mikpunt is of waarbij het kind het slachtoffer is van pestgedrag. Het slachtoffer zijn van pestgedrag is geen gedragsprobleem, maar pesten zorgt wel voor problemen in de groep. Daarom wordt het hier kort aangestipt.
- Ook hoogbekaamheid (om niet te spreken van hoogbegaafdheid) is geen gedragsprobleem, maar kan wel problemen in een groep veroorzaken. Hoogbegaafd zijn, is op alle ontwikkelingsgebieden uitzonderlijk goed scoren. In de praktijk heb je veel meer te maken met jongeren die op één van de ontwikkelingsgebieden heel hoog scoren (hoogbekaamheid).

Een voorbeeld wordt gevormd door jongeren die verbaal heel sterk zijn en altijd een antwoord klaar hebben, voordat een ander de kans krijgt. Hoe geef je anderen een kans? Geef de jongere die hoogbekaam is een taak en een verantwoordelijkheid die past bij de speltak. Het probleemgedrag kan je soms voor een raadsel stellen of een machteloos gevoel veroorzaken.

Belangrijk is om te achterhalen wat de oorzaak is van dit gedrag, het bespreekbaar te maken en indien nodig maatregelen te treffen.

Probeer als leidinggevende bij alle voorkomende gedragsproblemen een vertrouwensrelatie op te bouwen. Wees duidelijk en consequent. Maak de regels duidelijk en vertel welke gevolgen het niet naleven van de regels kan hebben. Zoek de sterke kanten van het kind met problematisch gedrag en benadruk die of gebruik die in het programma door inspraak en medeverantwoordelijkheid te geven. Beloon positief gedrag.

De aanpak van probleemgedrag

Inleiding

'Sebastiaan valt niet in goede aarde bij de troep. Hij weet het altijd beter en de andere scouts keren zich steeds meer van hem af. Ze hebben hem al een keer ploegleider gemaakt, maar meer om hem op z'n bek te laten gaan. Nou, dat lukte, hij bakte er niets van. De keren dat wij zijn houding met hem hebben doorgesproken, zijn ontelbaar. Elke keer vertoont hij weer hetzelfde gedrag. Extra verantwoordelijkheid, negeren, aanspreken op zijn kwaliteiten, het leidt steeds tot dezelfde arrogante houding, terwijl hij absoluut niets waarmaakt.'

Als je je de methodes eigen maakt die eerder in deze module beschreven werden, kom je vaak een heel eind. Wie positief omgaat met kinderen, goed weet om te gaan met het stellen van grenzen en regels, de activiteiten laat aansluiten bij het ontwikkelingsniveau van het kind en een goed contact heeft met de ouders, kan veel probleemgedrag voorkomen of in een vroeg stadium bijsturen. Toch kan het gebeuren, dat hoewel je zelf alles in het werk hebt gesteld om een kind goed te benaderen, dit toch geen resultaat heeft. Je hebt dan geen idee wat je er nu nog mee moet. Het enige wat je nu nog rest, is om de situatie van het jeugdlid een keer uitgebreid door te nemen in het leidingteam. Een laatste strategie ontwikkelen voordat je eventueel duidelijk zult moeten maken dat het jeugdlid niet op zijn plek is binnen de speltak. Soms zijn groepen in de buurt met een speltak met scouts met een beperking een alternatief.

Stappenplan:

1. Vaststellen van het probleemgedrag.
2. Vaststellen van het gewenste gedrag.
3. Overleggen en inventariseren van manieren om het gedrag te veranderen (oplossingen).
4. Eén of meerdere manieren kiezen en afspraken maken (strategie).
5. Aanpak evalueren.

Probleem vaststellen

Een kind vertoont probleemgedrag. Het is dan belangrijk eerst het gedrag goed te observeren. Kijk eens systematisch samen met een andere leidinggevende naar het gedrag van het kind. Hoe gedraagt het kind zich? Wanneer gaat het fout? Zit daar een patroon in? Let vooral ook op de momenten dat het goed gaat: wanneer voelt het kind zich op zijn of haar gemak, is het geboeid, voelt het zich zeker?

Naast oorzaken bij het kind zelf, kunnen er ook oorzaken in de omgeving en in de groep te vinden zijn. Ga na of het gedrag misschien veroorzaakt wordt door de manier van omgaan met het gedrag. De manier waarop op gedrag gereageerd wordt, is belangrijk. Mensen baseren hun reactie op wat ze zien gebeuren, de indruk die ze hiervan hebben en hun gevoelens daarbij. Het beeld dat je van bepaald kind of bepaald gedrag hebt, beïnvloedt je waarneming en reactie. Een kind van wie het beeld is dat het agressief is, zal in een situatie waarin sprake is van geweld, eerder de schuld krijgen.

Goed waarnemen wat er gebeurt en je bewust zijn van je eigen beeld en gevoelens, kunnen de reactie effectiever maken. Voordat je reageert, is het belangrijk om onderscheid te maken tussen wat er werkelijk gebeurt en het beeld dat je er zelf van hebt.

Het is belangrijk te weten of het kind zelf graag lid wil zijn van Scouting. Verder is het mogelijk na te gaan of de grenzen te stak zijn of juist helemaal niet, of de regels wel duidelijk zijn, of de activiteiten voor de kinderen uitdagend genoeg zijn, of er te veel of juist te weinig van de kinderen gevraagd wordt, er gebrek aan positieve bevestiging is of dat de thuissituatie niet goed is. De oorzaken zijn vaak moeilijk te achterhalen. Goed waarnemen en signalen oppikken, helpen hierbij.

Vaststellen gewenst gedrag

Nadat je het ongewenste gedrag hebt vastgesteld, is het belangrijk in je team gezamenlijk te bedenken wat het gewenste gedrag zou moeten zijn, zodat je weet waar je naartoe werkt. Probeer dit gedrag eens op papier te zetten in zo concreet mogelijke bewoordingen.

Oplossingen inventariseren

De volgende stap is het inventariseren van oplossingen. Soms doe je dat alleen met het kind of de groep en soms samen met de andere leiding. Het gedrag wordt bespreekbaar gemaakt. Overleggen met het kind of de kinderen geeft ze het gevoel dat ze serieus genomen worden. Ze leren oplossingen verzinnen en dragen mede verantwoordelijkheid voor de uitvoering ervan. Dat hoeft niet alleen door te praten. Ook een associatiespelletje kan tot goede resultaten leiden. Gewenst gedrag kun je bevorderen door er positieve gevolgen aan te verbinden. In deze stap kun je kijken of dit een mogelijke strategie is.

Mogelijke strategieën:

- Hulp geven bij het oplossen van het probleem.
- Hulp geven als kinderen tegen de grenzen van hun kunnen aanlopen.
- Het effect van het ongewenste gedrag afzwakken door het te negeren of er feedback op te geven en positief gedrag benadrukken.
- Over de frustraties en negatieve gevoelens praten. Dit kan opluchtend werken. De negatieve gevoelens verdwijnen en hiermee verdwijnt ook de agressie.
- Leren omgaan met nieuwe situaties.

Strategie vaststellen

Je kiest een strategie en maakt afspraken. Dit doe je altijd met het kind, soms met de groep en soms met de andere leiding. Je kunt bijvoorbeeld afspraken maken over de grenzen die je stelt, over de reactie op het overschrijden van die grenzen, over de opzet van een activiteit (meer aan behoefte tegemoet komen of meer uitlaatkleppen creëren) en versterkers voor gewenst gedrag. Het is verstandig een gesprek te voeren met de ouders van het kind om de strategie te bespreken. Soms is het noodzakelijk de ouders te adviseren het kind bij een hulpverlenende instantie aan te melden.

Aanpak evalueren

De afspraken worden uitgevoerd. Met de kinderen (wanneer het afspraken voor de hele groep betreft) en andere leiding wordt besproken hoe het uitvoeren van de afspraken verloopt. Is de doelstelling gehaald, waarom wel of waarom niet? Na de activiteit en het (eventueel) bereiken van je doel, is het goed in het team de situatie uitvoerig te evalueren. Geweldig dat Sebastiaan nu beter in de troep zit, maar wat is een goede manier om hier een volgende keer mee om te gaan? Hoe kun je als leiding sneller reageren, zodat het niet uit de hand loopt? Wat zijn ideeën van anderen en hoe worden die andere vormen van aanpak gewaardeerd? Het succes dat je met bepaalde begeleiding behaald hebt, kan ertoe leiden dat je deze aanpak vaker gaat gebruiken.

Als blijkt dat een kind met probleemgedrag zelf niet bij de groep wil zijn, zal het erg moeilijk worden om het kind er met een beetje succes bij te houden. Overleg dan met de ouders: zijn er nog alternatieven? Als Scouting het enige lijkt, dan zal je Scouting toch eerst aantrekkelijk moeten maken voor het kind.

Als het kind wel de leuke kanten ziet van Scouting, kun je dat als uitgangspunt hanteren. Het kind zal zich, als het op Scouting wil blijven, aan bepaalde afspraken en regels moeten houden. Maak die regels in het begin soepel: zorg voor lage drempels, zodat er veel kans is op succes. Blijf wel duidelijk, 'overtredingen' worden besproken. Soepelere regels voor één kind zijn moeilijk te verkopen aan de andere kinderen. Probeer hiervoor daarom als dit nodig is argumenten te verzinnen (bijvoorbeeld 'iedereen moet wennen') zonder het betreffende kind meteen te stigmatiseren.

Maak bijvoorbeeld een klein boekje waarin de regels op een speelse manier zijn verwoord of geïllustreerd. Dit boekje kan voor alle kinderen bruikbaar zijn. In het boekje kun je samen bijhouden hoe het gaat. Beloon goed gedrag met een pluim of een sticker in het boekje. Benadruk bij slecht gedrag dat het jammer is, maar dat je het opnieuw gaat proberen. Geduld is daarbij onmisbaar!

Een andere mogelijkheid is het kind, indien mogelijk, te betrekken bij de voorbereiding van een activiteit. Maak het kind medeverantwoordelijk voor hoe het gaat. Geef het kind kleine taken die succes verzekeren. Wissel gedachten uit met andere vrijwilligers: misschien brengen zij je op een aanpak die je nog niet hebt geprobeerd.

Als het kind toch, ondanks alle inspanningen, definitief moet stoppen bij de groep, zorg er dan als leiding voor dat je duidelijk hebt waarom het niet gelukt is het kind te houden. Dit geeft je houvast voor het volgende kind dat extra aandacht nodig heeft. Zorg ook dat het voor het kind duidelijk is waarom het niet gelukt is.

Samengevat: bij alle problemen wordt een stappenplan doorlopen. Eerst vaststellen wat het concrete probleem en de mogelijke oorzaken zijn. Dan overleggen en afspraken maken: afspraken over de grenzen die je stelt tijdens de activiteiten en over jouw reactie op het overschrijden van die grenzen, over de opzet van een activiteit (meer aan behoefte tegemoet komen of meer uitlaatkleppen) en over een gedrag-verander-plan door belonen of straffen. Voer daarna de afspraken uit en evalueer het effect.

Let op! Je bent geen hulpverlener of medicus (en als jij het misschien wel bent, dan is de rest van je team het vast niet). Ken de grenzen van jezelf en je team!